

כישלון משטר הצנע והקיפוצ היה פרי בחירה פוליטית כפולה: באי־שוויון ובמלחמה. נגד מדיניות הצנע פעלה ברית בין הצרכנים בני היישוב הוותיק לסוחרים, שנפגעה הישירים היו העולים החדשים שהופנו ליישובי ספר ולשכונות. הם הפכו לכוח עבודה זול שאפשר לבדוד ולדחוק את כוח העבודה הפלסטיני ויצר אינטרס מבני בסכסוכי גבול ובמיליטריזציה של החברה הישראלית.

יגיל לוי

הריאלית שלו. כך, לדוגמה, נקבע כי תפריט המזון היומי יורכב מכ־2,800 קלוריות לאדם בריא. מכסות שונות נקבעו לחולים, לילדים, לאמהות מניקות וכו'. ירידה דקדקנית לפרטים אפיינה גם את עיצובם של סלי הצריכה בתחומים אחרים. מסל הצריכה נגזרו היקף הייבוא ואספקת חומרי גלם וסחורה לתעשייה ולקמעונאים. הממשלה בעצמה (גם אם בחלקו דרך סוכנויות פרטיות) ניהלה את הייבוא, קבעה מה יגדלו החקלאים, ארגנה את ההובלה והאחסון, קבעה מה התעשייה תייצר, וקשרה את הצרכנים לקמעונאים ואת האחרונים לסיטונאים. פנקסי תלושים ממשלתיים שהורכבו מ"נקודות צריכה" הפכו לסימן ההיכר של המדיניות החדשה. הורדת מחירים בעזרת הצבתם תחת פיקוח ממשלתי והקטנת עלויות הייצור השלימו את מדיניות הצנע.

מדיניות הצנע לא זכתה מעולם לגיבוי של ממש. כבר עם הצגתה לשרים, מרביתם ממפא"י, נתקל דב יוסף, שמונה לשר האספקה והקיפוצ, בהתנגדות. בנוסף, מפלגות האופוזיציה משמאל (מפ"ם ומק"י החרדות לפילת נטל הצנע על השכבות החלשות), ומימין (חרות והציונים הכלליים, שחרות האינטרסים של המעמד הבינוני), הצביעו נגד המדיניות משהובאה לאישור הכנסת. אך אפקטיבית מן הביקורת הפוליטית היתה הקואליציה הבלתי פורמלית שנכונה בהדרגה בין הצרכנים בני היישוב הוותיק לבין הסוחרים כדי לסכל את הסדרי הצנע: הראשונים כדרך לממש את רצונם להבטיח רמת חיים נאותה, והאחרונים כדרך להבטחת רווחיהם שמדיניות הפיקוח הממשלתית איימה עליהם. שגשוג המהיר של "שוק שחור", בעיקר החל מ־1950, היה התוצאה.

סוחרים מכרו סחורות לבעלי יכולת באופן העוקף את הקיפוצ הממשלתי. יצרנים ייצרו את המוצרים שבפיקוח, אלה שכוננו מוצרים "לכל", בדרך שצרכה פחות חומר גלם מודריש־התקן הממשלתי, כדי להשתמש בעודפים לייצור מוצרי איכות (יחסית) לצריכה "שחורה". מאזניים חובלים, סוחרים שבתו, אחרים אילצו קונים לרכוש מוצרים בלתי מוקצים כתנאי לקבלת אלה המוקצים, ועוד שיטות כהנה וכהנה. כתוצאה מכך, מלאי המחירים הרשמיים הידלדל בלחץ כוח הקנייה ועמו

"אתה יכול לאכול בלי הגבלה את הלחם שישנו... אתה יכול לאכול את קילו וחצי הסוכר שיש לך בחודש". אלה היו מקצת מהכרזותיו של השר דב יוסף בגוננו על פרי תכנונו – משטר הצנע והקיפוצ (שגב 1984, 289). ממשלת ישראל בראשות דוד בן־גוריון הנהיגה משטר זה באפריל 1949, עם שוך קרבות מלחמת 1948. היתה זו הדרך שבה בחרה המדינה להתמודד עם קליטתה של ההגירה ההמונית, כמחציתה מארצות ערב, שזרמה לישראל עם הקמתה הרשמית של המדינה. אך בעשותה כן קראה המדינה תיגר, בפעם הראשונה בתולדותיה (ובשלב זה גם האחרונה), על הסדר הסמיקפיטליסטי שהתהווה בחברה היהודית שבטרם המדינה. היה זה הסדר שהמדינה עצמה כוננה עוד בתצורתה שמלפני 1948 ושבמרכזו מעמד בינוני, אשכנזי בעיקרו, ההולך ומתעצם מכוח ניעות תמידית. זו נשענה על הצבר הון שמקורו בשילוב שבין מיצויה של כלכלת שוק מעין־חופשית לייבוא הון יהודי.

כפי שמאמר זה מראה, כישלונה של קריאת תיגר זו הבנה מסלול של בינוי מדינה היוצר ומסדיר חברה בלתי שוויונית, זאת ועוד, התוצאה הבלתי מכוונת של אותו תהליך היתה הבניית תנאים לבחירה במדיניות חוץ מיליטנטית.

משטר הצנע ביקש להתמודד עם הסתירה הטמונה בין המחסור במצרכי יסוד, בעיקר בשל המחסור במטבע זר, לבין כוח הקנייה במטבע מקומי של האוכלוסייה המבוססת יחסית, המעמד הבינוני של בני היישוב הוותיק, שבעטיו האמירו מחיריהם של מוצרים. המחירים של מוצרי היסוד היו גבוהים מיכולת הקנייה של המהגרים החדשים, וכדי להבטיח את יכולתם של מהגרים אלה לרכוש את המוצרים הוטל עליהם קיפוצ. לשון אחר, הממשלה ביקשה לנתק את הזיקה שבין האמצעים הפרטיים לבין הצריכה הפרטית.

משרד האספקה והקיפוצ, שהוקם כדי לנהל את מדיניות הצנע, הכין רשימה מוקצבת של מוצרי יסוד שכללו מזון, לבוש, הנעלה, רהיטים, כלי בית ובהמשך אף חומרי בנייה, וקבע את מחירם. היה זה סל המוצרים המינימלי־הכרחי המותר לצריכתו של כל אזרח, במנותק מיכולת הקנייה

'שירות בראשית', שירים מאת ידידיה
(ידידי) מנוסי, הוצאת נ. טברסקי, תל־אביב.

1950 הכלליים. תחושה של ערב שינוי. ²⁹ < הלגיון הערבי חוסם את הדרך לאילת. הדרך נפרצת מחדש לאחר שלושה ימים.
+ ארה"ב לוחצת על ישראל לשלם פיצויים לפליטים הערבים.

דצמבר ¹ < משה גורארי, ראש שירותי המודיעין, מבקש מהיועץ המשפטי לבדוק אם ניתן לבלום את מעשי הזימה של העולם הזה. "מאז עבר העיתון לידי של אורי אבנרי, הוא הסיר מעליו את עלה התאנה של צניעות מינימום ונוטף פורנוגרפיה גלויה, מהולה בהשמצה חסרת רסן ושטנה פרועה נגד המדינה". ³ < הבימה מציג את בית הלל, מאת משה שמיר. ¹⁹ < מעריב מפרסם, בניגוד להוראות הצנזורה, מדבריו של יצחק זי"אב, ראש אגף יחסי ציבור של משרד הביטחון, על שדרות האקליפטוסים הניטעות לאורך הכבישים הראשיים בישראל, ובהם מזכיר גם את היתרונות הביטחוניים של העצים המסתירים את הכביש מעיני האויב. ועדת הצנזורה מחליטה לקנוס את העיתון, אולם הרמטכ"ל מתעלם מההמלצה ומורה לסגור אותו ליום. ועדת העורכים מוחה על ההחלטה.

1951 ינואר ⁴ < הרב מימון התפטר מהממשלה בעקבות סכסוך על השיוך האידיאולוגי של חינוך ילדי המעברות. הסכסוך יוביל באפריל להחלטת הכנסת על הקדמת הבחירות. ⁵ < עמוס אילון מסכם בהארץ שלושים חודשי ממשל צבאי וכותב על עוינותם של ערביי ישראל למדינה והקשר שלה לממשל הצבאי. ¹⁵ < ישיבה של סיעת מפא"י בכנסת בנושא ערביי ארץ־ישראל: חלק מהמשתתפים מציעים להשתמש בשעת הכושר הראשונה כדי לגרש את הערבים שנשארו בתחומי המדינה. בן־גוריון: "הם רוצים לזרוק אותנו לים". ²⁰ < הצעות של מכוניות פרטיות ואוטובוס אגד בירושלים, כנראה על ידי ברית הקנאים או נטורי קרתא, במחאה על קיום תחבורה ציבורית בשבת.

פברואר ¹ < נוסד גנזים, המכון הביו־ביבליוגרפי של אגודת הסופרים. ⁸ < בג"ץ פוסק כי פיטוריו של ישראל (שייב) אלדד ממשרת מורה לתנ"ך, על פי הוראת בן־גוריון, אינם חוקיים. עם זאת אלדד אינו חוזר למשרתו. ¹³ < הממשלה התפטרה בעקבות משבר החינוך. ¹⁶ < שבעה נערים, הנחשדים בקומוניזם, מסולקים מבית־הספר החקלאי עיינות, לאחר ביקור של מייסדת בית הספר, עדה מימון, שהרצתה על המלווה האמריקני. ²⁷ < הרבנות הראשית אוסרת על גיוס בנות לצבא.
+ מופיע אדמה ללא צל, מאת יונת ואלכסנדר סנד.

מרס ¹¹ < נפתחה ועידת מלטה לתיאום ההגנה על אזור הים התיכון, בהנהגת ארה"ב ובריטניה. ¹² < סוריה דורשת מישראל להפסיק את עבודות ייבוש החולה. כוחות סוריים פותחים באש לעבר צוותי העבודה. ישראל מתחילה לפנות תושבים ערבים מאזור הגבול עם סוריה, בסוף החודש יפנו עוד תושבים. ¹⁴ < ישראל מבקשת מענק בסך 150 מיליון דולר מארה"ב. ²⁷ < הרבנות הראשית מפרסמת פסק הלכה האוסר גיוס בנות. ²⁹ < מפגש של יהודים וערבים בחיפה מטעם תנועת איחוד.

אפריל ⁴ < חילופי אש בין חיילים ישראלים לסורים באזור המפורז, שבו נערכות עבודות לייבוש החולה. שבעה ישראלים נהרגים. התקריות יימשכו ויחריפו. ²⁴ < נוסדת העירייה אור־עקיבא.

מאי ² < כוח סורי חודר לאזור כורזים. הלחימה נמשכת ארבעה ימים. ארבעים ישראלים נהרגים. ¹⁵ < המשטרה עוצרת עשרות חברי התארגנות ברית הקנאים – צעירים דתיים שתכננו, בין השאר, לפגוע בכנסת במהלך הדיונים על גיוס בנות. העצורים מובאים למחנה המעצר בגלילי שם הם נופלים קורבן להשפלות ולהתעללויות מצד המשטרה. ¹⁸ < משה סתוי כותב בעל־המשמב על חרבת חזעה "סיפור שביסודו שאיפה לעולל בעפר כבודו של צה"ל, סיפור שגרם צער רב להרבה מאתנו ושמחה לאויבנו". ¹⁹ < האו"ם מורה לישראל להפסיק את עבודות הטיית הירדן באזור המפורז בצפון.

נדלדל מלאי מטבע החוץ שבאמצעותו יובאו מצרכים אלה (הורוביץ 1975, 42).

כדי להבטיח כי מחירים לא יופקעו ולמנוע את פריחתו של "שוק שחור", הפעיל משרד האספקה והקיצוב אמצעי אכיפה קפדניים. אלה כללו מערכת של פקחים ובתי דין מיוחדים. אפילו הצנזורה הצבאית נוצלה לאתר העברה בלתי חוקית של כספים מחו"ל לאזרחי ישראל. לצדה של מערכת האכיפה נכונה מערכת הסברה שכללה, בין היתר, הפעלת ועדות ציבוריות וניצול מסיבי של אמצעי התקשורת. שידורים תכופים לאומה, של בן-גוריון ודב יוסף, היוו נדבך בדו־שיח שהתפתח בין המנהיגות לציבור (תיאור מדיניות הפיקוח והקיצוב מתבסס בעיקר על יוסף 1975, 228–261; שגב 1984, 280–350).

המדינה ניסתה, אפוא, להבנות משטר סמי-שווינוני, אף אם כצורך שעה זמני ומבלי לסמן תהליך זה כיעד אולטימטיבי במישור האידיאולוגי-פוליטי. אך פעולתה גילמה סתירה מבנית: הממשלה, בידה האחת, ביקשה לרסן את כוח הקנייה של בני היישוב הוותיק באמצעות הסדרי הקיצוב והפיקוח. אך בידה השנייה חיזקה היא עצמה את כוח הקנייה של מעמד זה בעצם הבנייתו של מבנה חברתי בלתי שוויוני. המבנה הבלתי שוויוני ניזון ממדיניות הממשלה ליישב את המהגרים המזרחים ביישובי הספר שבסמוך לגבולות המדינה ובשכונות שבשולי הערים הגדולות. באזורים אלה עסקו המהגרים בעבודות כפיים, בחלקן הגדול עונתיות, בחקלאות, בבניין ובתעשייה, חלקן "עבודות דחק" שנועדו לספק תעסוקה למהגרים. פרויקטים אלה היו חלק מהשקעה ציבורית נרחבת שהוזנה באמצעות מימון ממשלתי אינפלציוני (הלוי וקלינוב-מלול 1968, 5). עובדים אלה תפסו בהדרגה את מקומם של הפועלים האשכנזים, בני היישוב הוותיק, ששיפרו את מצבם ו"התברגנו", לא במעט הודות ליכולתם לאייש את העמדות שנוצרו עם הגידול הדרמטי של המערכות הביורוקרטיות החדשות.

ביורוקרטיות אלה צמחו עם התרחבותו של המגזר העסקי, הציבורי והפרטי כאחד, עקב השילוב של שכר עבודה נמוך, ביקושים גבוהים ומימון ממשלתי זול (סבירסקי 1981, 20–45). מדיניות הצנע עצמה גם היטיבה במישרין, מעצם הריכוזיות שכפתה, עם קבוצות עסקיות ישנות וחדשות שבידיהן הפקידה המדינה את עסקי הייבוא, הבנקאות, המסחר הסיטוני והקמעוני (כרמי ורוזנפלד 1993, 291–292). במקביל חלה התפתחות מואצת של הביורוקרטיה הממשלתית באורח אופייני למדינה העושה את צעדיה הראשונים (שפירא 1984, 130).

העובדים, חברי המעמד הבינוני החדש, גם נהנו מהעלאות שכר. נגיד בנק ישראל הראשון, דוד הורוביץ, מספר בזיכרונותיו כיצר כשל בשכנוע מנהיגי ההסתדרות והאיגודים המקצועיים לדחות את תביעת תיהם המסורתיות להעלאות שכר עוד בטרם נדמו הדי מלחמת 1948. חרף המלצתו אישרו מוסדות מפא"י העלאות שכר של 15 אחוז בינואר 1949. התוצאה היתה גל אינפלציה (הורוביץ 1975, 30–31). לא רק שכרם של העובדים המזרחים היה נחות ביחס לבני הארץ האשכנזים. גם השירותים

החברתיים שהעניקה להם המדינה, ובפרט החינוך והדיר, היו במעמד נחות (ראו בעיקר Bernstein and Swirski 1982). בשורה התחתונה, שיפור מעמדו של המעמד הבינוני האשכנזי הגדיל את כוח הקנייה שלו, שהזין את השוק השחור. אין פלא כי בשנת 1951 הפך השוק השחור לתופעה כללית, בעוד ששנתיים קודם לכן היה תופעה חריגה (הלוי וקלינוב-מלול 1968, 5).

פריחתו של השוק השחור הביאה את מוסדות המדינה לצומת הכרעה אסטרטגית, כזו ששוב לא תחזור, שהרי הסתירה המבנית שהבנתה פעולת המדינה יכולה היתה להיפתר בעיקר באחד משני האופנים הבאים: האחד היה השלמה עם התעצמותו של המעמד הבינוני והסרת המכשולים למימוש הישגיו החומריים בדרך של חיסול משטר הצנע. הרי כאמור, משטר הצנע גילם קריאת תיגר מצד המדינה על הסדר הסמי-קפיטליסטי, מורשת החברה היהודית שבטרם המדינה, שבמרכזו מעמד בינוני חזק, אלא שפריחתו של השוק השחור ביטאה את התקוממותו של מעמד זה כנגד פעולת המדינה. האופן השני להתרה ממלכתית של הסתירה המבנית היה התמודדות עם המנגנונים המגבירים את כוחו של המעמד הבינוני בעזרת חלוקה שוויונית יותר של משאבי המדינה בין מעמד זה לבין ציבור המהגרים המזרחים. המדינה, כעולה מתיאור המהלך ההיסטורי, בחרה בחלופה הראשונה והסתלקה מאופציית ההתמודדות עם המעמד הבינוני.

קונפליקט מדינה-מעמד בינוני אינו מתנהל, מעצם טיבו, על בריק-דוט. כאמור, במישור המעשי, הצביע המעמד הבינוני ברגליו נגד מעשי ממשלתו בכך שהזין את השוק השחור. משמעותית מכך היתה השתלכות הממסד המייצג מעמד זה בכוחות השוק השחור. כך, לדוגמה, "בית דין הכבוד" של ההסתדרות ניהל משפט נגד 14 קיבוצים שהפרו את תקנון הפיקוח על המזון ומצאם אשמים (יוסף 1975, 245). הניסיון לרתום את המשטרה לאכיפת מדיניות הפיקוח נכשל. יעילות מוגבלת גילו גם בתי המשפט והפרקליטות, בהנהלתו של השר פנחס רוזן מהמפלגה הפרוגרסיבית, שדגלה בכלכלה חופשית. כתוצאה מכך הושארה אכיפת הסדרי הצנע באחריות משרד האספקה והקיצוב לבדו. דב יוסף ייחס ירידה זו בפרופיל הפיקוח לסלידתם של כמה מראשי מפא"י מהמדיניות, אלה אשר עמדו בראש גופי ההסתדרות שניזוקו כלכלית ממשטר הצנע והפעילו לחצים על נציגיהם בממשלה (שם, 248).

מכה ניצחת הונחתה על מדיניות הממשלה בבחירות המוניציפליות שנערכו בנובמבר 1950. בבחירות אלה הוכתה הרשימה המשותפת של מפא"י ומפ"ם בקבלה כ-27 אחוז מקולות הבוחרים. זאת לעומת כ-50 אחוז מהקולות, שבהם זכתה בבחירות לכנסת שנה קודם לכן. לעומתה, מפלגת הציונים הכלליים, המתנגדת העיקרית להסדרי הצנע, זכתה בבחירות המוניציפליות בכ-25 אחוז מהקולות, לעומת כ-5 אחוזים שלהם זכתה בבחירות לכנסת. רשימה זו, ככל הנראה, גייסה תמיכה גם בקרב מחוץ הבחירה המסורתית של מפלגות הפועלים. ראשי מפא"י נזעקו, אפוא, להחזיר אליהם את המעמד הבינוני המוחה על "השוויון המכני" שנכפה

'אורלוגין', במה לדברי ספרות בעריכת אברהם שלונסקי, גיליון 3, יולי 1951.

21 < נחתם הסכם צנזורה חדש, במסגרתו ויתרו העיתונאים על דרישתם לאפשר ערעור לבג"ץ, תמורת התחייבותו של הרמטכ"ל לקבל כל המלצה שהתקבלה פה אחד בוועדת הצנזורה (שיושב בה גם נציג הרמטכ"ל). 24 < המזרחן אברהם שרון מפקפק באפשרות של שוויון אזרחי לערבים בישראל (במסגרת הרצאה במועדון סולם).
+ רבי יואל טייטלבוים, הרבי מסאטמר, מתנגד חריף לציונות החי בברוקלין, מתמנה לנשיא העדה החרדית בירושלים.

יוני 1 < קמה ברית הקיבוצים, ברית המאחדת קיבוצים המזוהים עם מפא"י בקרב קיבוצי הקיבוץ המאוחד. < יצחק שדה כותב בעל המשמר על "קשיי הקריאה" בסיפוריו של ס. יזהר. 29 < ראש משקיפי האו"ם, הגנרל ריילי, תובע מישראל להחזיר לבתייהם את הערבים שגורשו מהשטח המפורז בגבול סוריה.
+ בשולי בני ברק מוקם שכון וזיניץ, מראשוני הגיטאות החסידיים בישראל. משפחות רבות יגיעו להתגורר באזור ויוקמו בתי ספר לבנים ולבנות, ישיבה וכולל.

יולי 2 < כינוס ראשון של רשימת ס"צ - רשימת בני עדות המזרח - מעלה טענות נגד שלטון מפא"י על קיפוח ועל אפליה. במקביל עולים פחדים מ"הנושא העדתי": שלום בן-חורין כותב בקיבוצים, שבועון המפלגה הפרוגרסיבית כי בישראל "שני עמים ולא עם אחד". 15 < מתקבל חוק שוויון זכויות האשה. 19 < גיליון ראשון של משא, כתב-עת ספרותי המזוהה עם סופרי "התרבות המתקדמת" חברי מפ"ם, בעריכת אהרן מגד. בגיליון הראשון, דיון עמוס קובלנות על "מצב היצירה" במדינה ועל הדרך למימוש הסוציאליזם הריאליסטי בכתיבה. מגד כותב על רזונה של הספרות ושמעון צבר על מצב אמנות הציור הישראלית: "דרוש לנו פולקלור". 25 < קמה היאחזות הנח"ל הראשונה - נחל עוז. 30 < בחירות לכנסת השנייה. התוצאות: מפא"י שומרת על כוחה (45); ציונים כלליים 20; מפ"ם 15; הפועל המזרחי 8; ירידה דרמטית בכוחה של חרות (8 מנדטים).

אוגוסט 2 < מופיע גיליון ראשון של השבועון עולם הקולנוע, שאנשיו פרשו מהשבועון הקולנוע, הוותיק. בגיליון סיפורי צבע רבים על הקולנוע ועל כוכביו ומעט מאמרי ביקורת. מדור מיוחד מלמד כיצד יש לבטא את שמות הכוכבים הלוועזיים. בהמשך יפרסם השבועון כתובות של כוכבי סרטים. 5 < משלחת ישראלית בפסטיבל השלום בברלין המזרחית. 9 < ועד השלום הארצי, המסונף לתנועה עולמית מיוזמת ארגונים שמאליים וסוציאליסטיים (מרבית חבריו ממפ"ם וכן ממק"י וממפא"י), מתחיל להפיץ את עצומת השלום הקוראת לחתימת הסכם בין חמש המעצמות ולהפסקת חימוש גרמניה. 11 < ועדת הפיוס הזמינה את ישראל ואת ארצות ערב לדיונים בפריס. < בוטלו הבחירות שנערכו ב-25.6.50 לעיריית עכו, מאחר שמעטפות ההצבעה היו שקופות. 14 < הקונגרס הציוני ה-23 מתכנס בירושלים. במוקד הדיונים יעמוד תפקיד ההסתדרות הציונית לאחר הקמת המדינה. מחלוקת על ניסוח "תוכנית ירושלים", שנועדה להחליף את תוכנית באזל. הצירים האמריקנים מתנגדים שקיבוץ גלויות יוגדר כאחד מתפקידי התנועה הציונית. בפתיחת הקונגרס נעצרו שני נערים מהתנועה הכנענית שניסו לחלק כרזים "הלאה הציונות ממדינת ישראל". 16 < מתי מגד כותב במשא "על מקורות המשבר בספרותנו הצעירה". מביע עייפות מהדיון הממושך על מצבה של הספרות החדשה ופליאה על שהכותבים הצעירים מתקשים למצוא "נושא" לכתיבתם על רקע "קיבוץ הגלויות, פגישת עולמות רחוקים על כבדת ארץ אחת, ניסיונות התערותם של בני מרוקו ועיראק ורומניה בסלעי ירושלים ובחולות הנגב, בניינה של עיר חדשה על חורבות כפר ערבי עלוב". 22 < מפגן מחול בדליה: מחולות חסידיים לצד ריקודי עולי תימן, ריקודים חלוציים והופעות על נושאים תנ"כיים. את החלק היהודי חתמה מסכת "מגש הכסף", ולאחר מכן החלו להופיע להקות המיעוטים: ערבים, צ'רקסים ודרוזים. 23 < מאמר בעולם הקולנוע קובל על המבקרים ש"איבדו את קנה המידה למוד בו את צרכיו של הקהל ... ולרוב קוטלים... את הסרטים המוצגים" תוך התעלמות מן המעלות "העשויות לחבבו על קהל מסוים". 24 < ברוך קורצווייל קובע בהאבץ שמוטיב האובדן ולא מוטיב התחייה והגאולה הוא המרכזי

עליו. מנגנון המפלגה הכתיב לבן-גוריון את ביטול משטר הצנע (שפירא 1984, 129–132).

בשלב הראשון (עוד כחודש לפני הבחירות המוניציפליות) החליט בן-גוריון לפרק את המשרד לאספקה וקיצוב ולהבליע את תפקידיו במשרדי ממשלה אחרים (יוסף 1975, 258–260). בכך ניתן האות לתחילת המתנו של משטר הצנע. תהליך זה הואץ עת הכישלון האלקטורלי של מפא"י בבחירות המוניציפליות חזר על עצמו בבחירות הכלליות לכנסת, שנערכו בסוף 1951, כאשר הציונים הכלליים זכו לחיזוק ובעקבותיו צורפו לממשלה שקמה לאחר הבחירות (Etzioni 1959). החלשתם של מנגנוני הפיקוח על המחירים ושל מנגנוני הריסון של השוק השחור הושלמה במדיניות הכלכלית החדשה שהנהיגה הממשלה בראשית שנת 1952. במרכז מדיניות זו עמדו פחות המטבע, ריסון מימון הממשלה האינפלציוני ומיתון הפיקוח על המחירים. מדיניות זו החמירה את שיעור האבטלה לצד האצת עליות מחירים באופן שאפשר לשחרר את עודפי הביקוש שקודם לכן הזינו את השוק השחור (הלוי וקלינוב-מלול 1968, 6; פטנקין 1965, 95–98). לקראת 1955 גוועה מדיניות הצנע כליל כשהאטת ההגירה וסיוע החוץ הנדיב שזרם מגרמניה ומארצות-הברית הקדו את נחיצותה. גויעת הסדרי הפיקוח והקיצוב לוו בהגברת אי-השוויונות בשכר בין השכבה הביורוקרטית לבין עובדי הכפיים ששורותיהם "התמזרחו". בכך נסדק עיקרון נוסף במורשת הסוציאלי-דמוקרטית של החברה היהודית שבטרם מדינה (שפירא 1984, 130–132).

זה היה, אפוא, המהלך ההיסטורי שדרכו הובנתה בחירת המדינה שלא להתמודד עם המעמד הבינוני. כישלון הצנע היה כישלון להפעיל את המנגנונים הממלכתיים לצורך אכיפת מדיניות ממשלתית. האוטונומיה המוגבלת של המדינה באותה עת ביחס למרכזי העוצמה הטרומ-מדינתיים, המפלגות וההסתדרות, שעדיין מילאו תפקידים מעין-ממלכתיים כמורשת העבר, וככאלה העניקו "שירותים" למדינה הצעירה, ותלותם של מרכזים אלה בתמיכת המעמד הבינוני בחברה המקיימת הליכים דמוקרטיים, תיעלו את הכרעתה בפועל של המדינה (על היחסים בין המדינה למרכזי העוצמה המפלגתיים ראו קימרלינג 1993, 186–226; Shalev 1992, 103–155).

נשוב לצומת ההכרעה האסטרטגית של שנות החמישים הראשונות. קיבוע משטר הצנע לא היה כלי המימוש הבלעדי של החלופה האסטרטגית השנייה, המועדפת פחות, שעמדה בפני המדינה, קרי, הבניית שוויון חברתי, או לכל הפחות, פעולה נחווה לצמצום ממדי אי-השוויון בין הקבוצות השונות בחברה הישראלית החדשה. הלא מדיניות הפיקוח והקיצוב דמתה למאבק חסר סיכוי בסימפטומים, לא במקורות, של אי-השוויון המובנה בעצם פעולת המדינה. מדיניות חלופית יכולה היתה להתבסס על הקצאה שוויונית יותר של דיור, קרקעות ושירותי חינוך, ונקיטת מעין "פעולה מתקנת" שתעניק גם למהגרים המזרחיים גישה לביורוקרטיה הממשלתית. לשון אחר, תחת לווסת משאבים שלא היו בשליטת המדינה, משאביהם של חברי המעמד הבינוני, היה ביכולת המדינה

לעשות שימוש במשאבים שעליהם שלטה במישרין. חשיבות לא-פחותה היתה להכוונת ההסתדרות להעניק הגנה מקצועית לעובדי הכפיים המזרחים ולבלום את תביעות השכר של המגזר הביורוקרטי כדרך לצמצום פערי שכר. אך לארגון זה היתה אוריינטציה מובהקת לטובת קבוצות העובדים המאורגנות של בני היישוב הוותיק, אשר העניקו לגיטימציה לעוצמתו. האוטונומיה שממנה נהנתה ההסתדרות ביחס למדינה הצעירה הציבה סכר בפני כל ניסיון (שבפועל לא התממש) לרה-אוריינטציה של ארגון זה על ידי המדינה.

בכוחה של מדיניות חלופית היה לצמצם את הפער שהלך והתהווה בכוח הקנייה של שתי הקבוצות העדתיות היהודיות, כוח קנייה אשר הזין את פעולת המעמד הבינוני האשכנזי נגד מדיניות הצנע. אך מבחירה שלא להתמודד עם המעמד הבינוני באכיפת הצנע, גלשה המדינה הישר למדיניות המעצימה מעמד זה. הכישלון הצורב של הצנע לא הותיר לה את העוצמה הדרושה למצות את חלופת הביניים, השוויונית עדיין, זו הניצבת בין "שוויון מכני" לבין נתיב הליברליזציה, ומתמודדת עם שורשי הכישלון להבנות שוויון מכני. דגם חדש של דמוקרטיה רדיקלית לא צמח על חורבות האוטוריטטיביות של מפא"י. מה היו ההשלכות ההיסטוריות של הכרעת המדינה בצומת הקריטית של שנות החמישים הראשונות? הן חרגו מהבניית אי-שוויון גרידא.

כפי שקבע איש מדע המדינה סטפן קרסנר (Krasner 1984, 240) "מרגע שבו מוסדות מוקמים, הם מקבלים חיים משל עצמם, ממצים משאבים חברתיים-אזרחיים, מקהרתים פרטים ואפילו משנים את אופי החברה... מרגע שבחירה קריטית נעשתה, אין ממנה דרך חזרה". אכן, מרגע שבחר הציבור האשכנזי להתנגד למשטר הצנע, הוא עיצב, למעשה, מדינה המעורבת הן בהסדרת יחסים בינעדתיים מבית והן בניהול סכסוך אלים מחוץ.

ניתן לשער כי כישלון של המסלול השוויוני קיבע את מעמד המזרחיים ככוח עבודה זול והקטין את תלות המגזר העסקי (הפרטי והציבורי כאחד) בכוח העבודה הפלסטיני. לו נבחר המסלול השוויוני (ובהנחה שהתפיסה השוויונית היתה מוגבלת לאוכלוסייה היהודית), סביר כי לנוכח העלייה בעלות כוח העבודה המזרחי, היתה גדלה נחיצותו של כוח העבודה הפלסטיני ולממשלה היה קשה יותר לבודד את כוח העבודה הפלסטיני משוק העבודה העיקרי, היהודי. בפועל, בידורו של כוח עבודה זה נשען על שילוב של השלטת משטר צבאי על האוכלוסייה הפלסטינית-ישראלית ומאבק חסר פשרות בניסיונות הפליטים הפלסטינים, תוצרי מלחמת 1948, לשוב ("להסתנן") לשטח ישראל, לפחות על-בסיס יוממות, ממחנות הפליטים שבירדן וברצועת עזה (Shalev 1992, 203–204). הנחישות הישראלית ליבתה סכסוכי גבול, שבשיאם הובילו ליוזמה הישראלית לפתוח במלחמת סיני (Morris 1993).

לחצים נגד מדיניות הבידוד התפתחו ככל שעלות העסקתם של המזרחים האמירה. בשיאם הביאו לחצים אלה, כעבור כ-15 שנה, להסרת המשטר הצבאי ולאיינטגרציה עם הכלכלה הפלסטינית אחרי מלחמת 1967

ב"ספרותנו החדשה", למעט אצל הסופרים הצעירים שנולדו בארץ, שכתבתם חסרה "כמעט כל שורשים רוחניים".

27 < ארבע מאות מפגינים יוצאים ברגל ממעברת פרדס כץ, ומפגינים מול בניין הסוכנות בתל-אביב בדרישה לשיפור התנאים במעברה לקראת החורף. ארבעה פצועים ועשרה עצורים.

+ מופיע בחובות הנהב, פואמה על חורבן יהדות אירופה, מאת אורי צבי גרינברג.

ספטמבר 6 < כוכבת הקולנוע איבון דה קרלו מגיעה לארץ ועולם הקולנוע מקדיש לה גיליון מיוחד ומברכה בשם אלפי מעריציה: "לא כנוכריה באה אלינו איבון". שבוע לאחר מכן יפרסם השבועון ביקורת מאוזנת מהופעת הכוכבת בתל-אביב: "[בסרט]... יופיה המקסים, הגוף החטוב להפליא, תנועותיה הגמישות מגרות התשוקה... הספיקו לרתק כל עין ונפש להלהיב ולעודד". אך באלה לא די על במת התיאטרון, "כי לא כהוליווד היא תל-אביב, ברק חימוני בכוחו להלהיב, אך אין בו כדי לסנוור". 7 < "לעניין של מה בכך", שיר של אלתרמן בטור השביעי, על תקרית באום אל פחם בה ירה כוח צבא למוות בנער ערבי תושב הכפר, שנפסלה לפרסום. 13 < נפתחו שיחות פריס בין ועדת הפיוס לבין נציגי ישראל ונציגי ארצות ערב. 24 < ועדת הפיוס מציעה להחזיר את הפליטים לישראל, לשנות את הסכמי שביתת הנשק ולחדש את היחסים הכלכליים בין ישראל לשכנותיה. תושבי הכפר ע'אבסייה (סמוך לנהריה) שגורשו מכפרם, חוזרים אליו בעקבות שמועות כי בתי הכפר יוחרבו בקרוב, ונעצרים על סמך צו שהוציא המושל הצבאי, מבלי לפרסמו, המכריז על האזור כשטח צבאי סגור. 28 < כשלוש מאות עולים פולשים לבית ספר בשכונת התקווה, לאחר שנהרסו בתים שהקימו ללא רשיון. פונו מהמקום לאחר קרב ממושך עם המשטרה.

+ בעקבות ההצגה בוח שובבה בתיאטרון המטאטא, מתולן ג. חן במשא שהתיאטרון נטש את הסאטירה ואת הביקורת החברתית והופך לזעיר בורגני. < בבני-ברק נוסד "בית יעקב", סמינר למורות של אגודת ישראל. המייסדים מצהירים שיחנכו את התלמידות לדאוג לפרנסת המשפחה ולאפשר לבעל להמשיך בלימודיו בישיבה.

אוקטובר 4 < צ'סט ראל קובל בעולם הקולנוע על ריבוי הסרטים האמריקניים המוצגים בישראל, על איכותם הירודה, עד כדי "זיוף הדעת" ועל היעדר בקרה ממשלתית. 5 < כנס סופרי הקיבוץ הארצי בעין שמר. אברהם שלונסקי נואם על צורה ותוכן בספרות "בדורנו הצורה באה במקום התוכן". עזריאל אוקמני מדבר על "הריאליזם הסוציאליסטי במבחן ההגשמה", ומבקר את ס. יזהר על סלחנותו כלפי הגיבורים החלשים, המתחבטים שבסיפוריו. 7 < הכנסת מביעה אמון בממשלה השלישית, הנתמכת על ידי 65 ח"כים, חמישה מהם ערבים. חרות: "ממשלה ללא רוב יהודי". 16 < נערכת הגרלה ראשונה של מפעל הפיס. 20 < קיבוצי מפא"י, שפרשו מהקיבוץ המאוחד, מתאחדים עם חבר הקבוצות ומקימים את איחוד הקבוצות והקיבוצים. 26 < קולנוע תמר בתל-אביב מציג את זעקת האבדמה – "הסרט האיטלקי הבלתי נשכח על חיינו ומלחמתנו בימי המנדט".

+ מופיעים: שיבי האני העני, מאת אברהם חלפי; תרגום עברי של פואימה פדאגוגית, מאת מקארנקו.

נובמבר 1 < מחלקת הקליטה של הסוכנות מודיעה כי עולים שיעזבו את מקומות מגוריהם לא יתקבלו למעברה אחרת, ומתרה בציבור שלא לסייע להם. אנשי הסוכנות מבקשים להיאבק ב"נטייה זו של העולים להתרכז בסביבות הערים הגדולות ולהמשיך שם במסורת הגלותית", במקום להתחיל חיים חדשים ביישובים הקטנים. 2 < אשמנבת מופיע כשבועון. 12 < לאחר סכסוך ממושך בין הימאים לבין ההסתדרות פורצת שביתת הימאים. הימאים עוזבים את הספינות ומתפטרים. 24 < עיריית חיפה מתקינה תקנה האוסרת על תליית שלטים ופרסומות הכתובים לועזית בלבד. 28 < ח"כ שמעון גרידי, מסיעת התימנים, דורש לדון בכנסת בעזיבת העולים מתימן את היישובים החדשים, מוחה על דעות קדומות ויחס גרוע ומצביע על המשבר הרוחני-דתי שגרמה העלייה ליהודי תימן. ההצעה יורדת מסדר היום. 29 < משה שמיר תוקף מעל דפי משא את בחובות הנהב של אורי צבי גרינברג מזהיר כי "יש כוח מושך בהתפרקות מתרבות באשר

"עם הימאים לחירות האירנו והביטוי".
עצומת תמיכה, 'מסא', גיליון 11,
13.12.51.

(כשם שפעלו טרם הקמת המדינה לסדיקת המאבק למען "עבודה עברית" בחברה שסמלים סוציאליסטיים מילאו בה תפקיד מרכזי). בכוחה של יוממות הפליטים היה גם לשחוק, אף אם חלקית, את יכולת המדינה להפקיע קרקעות פלסטינים, הפקעה שהבנתה אינטרס ישראלי ברור שלא להמיר את פירות מלחמת 1948 במיקוח מדיני עם מדינות ערב.

יתר על כן, מסלול שוויוני, מעצם טיבו, גם מחליש את יכולת מיצוי המשאבים הפנימיים של המדינה ביחס למסלול הסמיקפיטליסטי שהלך והתפתח על חורבות הדגם השוויוני. זאת בפרט לאור פוטנציאל החרפתה של אבטלה בקרב המהגרים המזרחיים עם יצירת התנאים לתחרות עם כוח העבודה הפלסטיני. יכולת מיצוי מוחלשת גוררת בעקבותיה גם היחלשות יכולת הפיתוח הצבאי והקטנת הפיתוי לעשות בו שימוש. במישור אחר, מדינה המבנה שוויון נזקקת במידה פחותה לצבא כמנגנון הבלעדי העוסק ב"קיבוץ גלויות" ומקנה לגיטימציה לאי-השוויון האזרחי. על כן אין צבא שכזה תופס עמדה חברתית מרכזית, כזו שהוקנתה לו בהדרגה בחברה הישראלית של שנות החמישים בזכות תפקידו, אף אם המדומה, כאינטגרטור בינעדת (Levy 1997, 39–48). התוצאה האפשרית היתה חברה שהפרופיל המיליטריסטי שלה נמוך יותר ועל כן, יכולתה לגייס למלחמה מוגבלת יותר.

הדגם הסמיקפיטליסטי שהבנתה המדינה בהדרגה יצר תוצאה השונה מזו המצופה מהדגם השוויוני. פרופיל גבוה של סכסוכי גבול המוליכים למלחמת סיני ניוון משילובם של שלושה תהליכים (לניתוח מפורט ראו לוי 1996): האחד, המדיניות (הבלתי מופרעת בזירה הפנימית) של הרחקה משוק העבודה של כוח העבודה הפלסטיני והפקעת נכסיו; השני, הקניית הכושר למדינה למצות משאבים פנימיים המופנים להתעצמות צבאית, תהליך שהואץ משנת 1953 ואילך עם השילוב של צמיחה כלכלית והסלמה צבאית (Barnett 1992, 161–176). היכולת הצבאית חיזקה את הממסד הצבאי והקלה על יכולתו להשליט את תפיסת עולמו על המדינאות האזרחית; והשלישי, מיליטריזציה של החברה הישראלית. הצבא, כסמל של אינטגרטור בינעדתי, עמד במרכז המיליטריזציה שסימלה האידיאולוגיה השלטת, היא הממלכתיות. במהותה ביטאה אידיאולוגיה זו הליכה בשביל הביניים אשר כישלון הצנע הבנה: הצבת גבולות ברורים למעורבות המדינה במשק על פי הגירסה האוטוריטטיבית, אך גם יצירת תנאים לדחיית הופעתה של דמוקרטיה ליברלית בגירסתה המערבית במדינה המבנה אי-שוויון נטול לגיטימציה אזרחית. היה זה שביל הביניים של גיוס ממלכתי, כביכול וולונטרי, של החברה האזרחית, במעטפת של סמלי לגיטימציה לאי-שוויון. הציבור האשכנזי השלים עם הטמעתה של אידיאולוגיה זו ככל שתרמה לשעתוקם של יחסי העוצמה הבינעדתיים בחברה ההולכת במסלול בלתי שוויוני (Levy 1997, 36–50). יתר על כן, המדינה בעצם פיצתה על נחיתותה בזירה החברתית-כלכלית, נחיתות שביטלה הצנע חשף, באמצעות התעצמות צבאית. זו שירתה את "התפשטותה הפנימית" של המדינה ואת הנטרול ההדרגתי של מרכזי העוצמה שצמחו טרם הקמתה והכשילו קודם לכן את פעולתה. זאת על

ידי טיפוחה של ביורוקרטיה ממלכתית-צבאית שזיקתה המפלגתית רופפת יחסית, ריכוז משאבים בשליטה ממלכתית ישירה והגברת כושר הגיוס (האנושי והחומרי) של החברה האזרחית (לוי 1996, 214–216). "פיצוי" אינו מרמז על תוכנית מכוונת, אך מרגע שבו מסלול ההסדרה הכלכלית נסגר חלקית בפני השכבה הביורוקרטית-ממלכתית החדשה (זו שלימים תזין את מפלגת רפ"י), הופנה המאמץ לנתיב הצבאי, הזמין יחסית. למיליטריזציה חוסת-הממלכתיות נלוותה היכולת הן לגייס את החברה למאמץ המלחמתי (בן-אליעזר 1995, 280–308; קימרינג 1993) והן להקהות את הקליטה של מסרים מתונים יחסית ששודרו בשנות החמישים הראשונות מהעולם הערבי (רבינוביץ 1991, Pappe 1992, 206–213).

הבחירה האסטרטגית של מוסדות המדינה לעשות להמתתו של משטר הצנע היתה, אפוא, בחירה, אף שללא משים וכתוצאה בלתי מכוונת מראש, גם במסלול היוצר תנאים להערפת מדיניות חוץ מיליטנטית. הבעיות הבלתי פתורות שמדיניות זו יצרה הולידו את מלחמת 1967, שחינו עדיין מתנהלים בצל תוצאותיה.

יגיל לוי - רמת-גן

היא תרבות, בדיבור הישיר, החריף, שהוא לפעמים מופקר. הדבר דומה לפעמים להשפעה של אלוהול – שעה שהדיבור המופקר מונח בצד הדיבור הגבוה, והתחומים מתערבבים".

"והעורבים קוראים: רק רע, רק רע."
כרזה של מפא"י.

דצמבר 1 < הסכם בין אגודת הסופרים העברים בישראל לבין התאחדות המו"לים מבטיח את זכויות היוצרים של הסופרים. 10 < למעלה מאלף מפגינים בתל-אביב מביעים תמיכה בימאים השובתים. ההפגנה ללא רשיון, והמשטרה עוצרת חלק מהמשתתפים, ביניהם אברהם שלונסקי, שנאם בעצרת. 12 < ועדת הפיוס מודה בכישלון שיחות פריס. 13 < גיליון משא מוקדש לשביתת הימאים. בשער שיר סאטירי בכמה קולות של ט. כרמי כנגד מפא"י וההסתדרות (אלתרמן יגיב בטור השביעי, ומאוחר יותר תתבטל סדרת מפגשים של אנשי משא עם משקי עמק הירדן). 14 < התנגשויות עזות בין המשטרה לבין הימאים השובתים בנמל חיפה. השביתה מדוכאת בכוח. מנהיגי הימאים מגויסים לצבא. 20 < שטפונות עזים פוגעים במעברות. 23 < ועידת הסופרים השנייה (מאז הקמת המדינה) מביעה דאגה לגורל הסופרים היידישאים בברה"מ, וקוראת לעלייה חופשית ממנה ומהגוש המזרחי; קוראת לסופרים לצאת אל המעברות כדי להכיר את החיים החדשים הנרקמים בארץ. קבוצה של סופרים שמאליים, מייצגי "התרבות המתקדמת" ממפ"ם בהנהגת משה שמיר, פורשת מהוועידה במחאה על עמדתה האנטי סובייטית. 25 < הצבא הורס את בתי הכפר הערבי אקרית. 27 < "שירים בכל לשון", מחזור שירים פוליטיים של אמיר גלבע בשער משא. 28 < מאמר של עמוס אילון בהאבץ מבקש לשים קץ ל"אגדה על 'התימנים החרוצים'", המציגה אותם כ"חרוצים יותר מבני עדות אחרות, מסורים, סבלנים, מסתפקים במועט, אינם מתאוננים.... התימנים הביאו על מחלקת הקליטה של הסוכנות צרות יותר מאחרים. הם נוטשים את היישובים החקלאיים, לעתים באישון לילה ובמשאיות שכורות, כדי להתיישב במעברות או סמוך לערים הגדולות ונוודים מן הנגב לשפלה ומן הפרוזדור לירושלים".

+ בדבר לאילת, מחזה מאת אהרן מגד, בהבימה.

ינואר 3 < סטודנטים ישראלים יוצאים לכנס סטודנטים מארצות אסיה בארה"ב. 7 < עשרות פצועים בהפגנות סוערות של תנועת החרות בירושלים נגד משא ומתן עם ממשלת גרמניה על הסכם שילומים. מנחם בגין, החוזר לחיים ציבוריים אחרי שישה חודשי היעדרות, קורא בהפגנת המונים בכיכר ציון להילחם במשא ומתן עם גרמניה בכל האמצעים "עד מוות". 9 < לקראת הדיון בנושא השילומים מוקפת הכנסת באזור ביטחון בקוטר כמה מאות מטרים. גדרות תיל ברחובות קינן ג'ורג' ובן-יהודה. ברוב של 61 נגד 50 מאושרת הצעת הממשלה בנושא השילומים. 13 < סדרת הרצאות ברדיו הממלכתי "שידורי ישראל" – הג' מהו? שינויים בתוכניות הרדיו לאחר חילופי ההנהלה. 16 < מתחילה העלאת יהודי איראן. 19 < החייל ברוך בוגנין, שרצח ילד ערבי מאום אל פחם, נידון לשבע שנות מאסר. 20 < תערוכת אמני חיפה. 21 < שני יהודים שהוּאשמו בריגול ציוני נתלים בעיראק. < מנחם בגין מושעה משיבות הכנסת עד פגרת הפסח בגלל התנהגותו בעת הוויכוח על השילומים. 22 < דיון בחברה המזרחית על בעיית הפליטים, בהשתתפות א. שרון, מ. ר. כהן, מ. פלסנר ור' בנימין. 25 < ש. פרנק, צלם דבר השבוע, זוכה בתחרות צילום ארצית של לשכת העיתונות, עם התמונה "ילדי עולים בעקבות הציויליזציה". 120 תמונות נבחרות תישלחנה לתערוכה נודדת בארה"ב. 28 < דיון בכנסת על החוק להחמרת הענישה על תקיפת שוטרים. השר דב יוסף תוקף את השופטים ואת העיתונות: "השופטים הומניים מדי; העיתונות מנצלים לרעה את חופש העיתונות, שהפך מחופש להפקר". 31 < מכס ברוד מבקר בדבר השבוע ישראלים המתלוננים יותר מדי באוזני אורחים מחו"ל. תובע לספר לאורחים גם על ההישגים וההתקדמות, אבל בלי להגזים "כדי שלא נדמה למדינות הטוטליטריות".

+ משבר כספי באוניברסיטה העברית בירושלים. נשיא האוניברסיטה, ז. ברודצקי, ויו"ר חבר הנאמנים שלה, ה. מורנגטאט, מתפטרים. נפתח משא ומתן עם הממשלה על תמיכה באוניברסיטה. בן-גוריון מרגיע: לא נפגע בחופש האקדמי, אבל האוניברסיטה נתבעת להגדיל את הנציגות הישראלית בחבר הנאמנים מ-30 ל-50 אחוז. < מופיעים: